

ПОЧАТКОВА ШКОЛА

НАУКОВО-МЕТОДИЧНИЙ ЖУРНАЛ

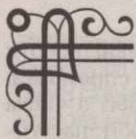

*Мої учні – майбутнє України.
Людмила Рудь, вчителька
Бершадської ЗОШ І–ІІІ ст. № 1,
м. Бершадь Вінницької обл.*

*Життя класу. Тетяна Пилипенко,
вчителька Київського ліцею
суспільно-природничого профілю № 303*

Богдан ЖУЛКОВСЬКИЙ,
кандидат мистецтвознавства, викладач вищої категорії
Володимир-Волинського педагогічного коледжу
імені А. Ю. Кримського
Марія ОМЕЛЬНИЧУК,
студентка V курсу спеціальності "педіатрія"
Буковинського державного медичного університету

Православний богослужбовий спів як засіб музичної терапії школярів

УДК: 37.017.92; 615.851.82

Музикотерапію успішно застосовують у комплексному оздоровленні психічних, неврологічних, респіраторних, гормональних, гастрологічних, кардіоваскулярних захворювань. Науковці і педагоги радять використовувати її на інтерактивних заняттях з музичного мистецтва у початковій школі. Фономатеріалом для цього може слугувати православний богослужбовий спів, який протягом багатьох століть становив собою осердя української музики.

Ключові слова: *рецептивна музична терапія, церковний спів.*

Музика супроводжує людину протягом усього життя й відіграє в земному бутті принципово важливу роль. Цілющі властивості музичного мистецтва привертати увагу багатьох давніх мудреців; з-поміж них Піфагор, Аристотель, Гіппократ, Авіценна [2].

Стародавні єгиптяни (а пізніше й деякі інші східні народи) помітили, що в основі всесвіту лежить універсальний музичний закон. Це вчення вдосконалили античні греки, розробивши за допомогою математичних розрахунків теорію космічного резонансу. Середньовічний схоласт Боецій розділив музику на три види — *mundana* ("гармонія сфер"), *humana* (вокальна) та *instrumentalis*. Китайська доктрина про пентатоніку (лад із п'яти звуків) заснована на ідеї п'ятих першоелементів всесвіту: води, вогню, дерева, металу, землі.

Старозавітна оповідь про створення світу демонструє гармонічну впорядкованість усього сушого, відтворює досконалість, довершеність. Поняття "космос", на думку східнохристиянських отців, віддзеркалює Божий Промисел. Воно протиставляється терміну "хаос", що характеризує дисгармонію, руйнацію, і є справою рук диявола. Всесвіт був настроєний "Божественним камертоном" на особливий "лад", в якому кожна жива істота виконувала свій "звук". Виняткова роль у цьому "акорді" належала людині — "вінцю творіння".

Бог-Трійця створив людину як свій образ і подобу, наділивши її трискладовою будовою (дух, душа, тіло), трічністю душі (розумна, логосна, духовна) і потрібним пізнанням (розум, мислення, почуття). Християнські апологети Феодорит Кірський і Фотій Константинопольський вбачають подобу Божу в людині у можливості творити, наслідуючи свого Творця. А святий Фесалонікійський Григорій Палама додав, що людина, подібно

Богові, творить "з нічого"; її креативна діяльність є кенозисом, жертвою та самовиснащенням.

Згідно з Біблією, першим різновидом музики був спів ангелів (херувимів і серафимів), котрі (як безтілесні істоти) могли виконувати лише безпристрасні наспіви. Такі мелодії були доволі приємні Богу Ягве і викликали захоплення в інших мешканців Раю — Адама та Єви. Через гріхопадіння останніх людство було позбавлене змоги чути ці гімни й отримало три негативні наслідки — смертність, тлінність, пристрастність. Нашадок Каїна Іувал створив гедоністичну інструментальну музику і протиставив її медитативному співу ангелів.

Нова можливість почути ангельський спів була дана людству із приходом на землю Сина Божого. Відтоді ця неафективна вокальна музика стала прообразом християнського богослужбового співу. На сторінках новозавітних книг збереглися свідчення про спів Ісуса Христа й апостолів. Одними з перших виконавців літургічних піснеспівів були члени еклесії (євхаристичної громади). Пізніше сакральне мистецтво стало компетенцією винятково професійних церковних музикантів: протопсалтів, лампадаріїв, мелургів, доместиків.

Східнохристиянські письменники вважали музику наступною за важливістю після богослов'я й радили використовувати її в процесі навчання підростаючого покоління. Так, архієпископ Константинопольський Іоанн Златоуст стверджував, що ніщо так не окрилює людську душу й не підносить її у височінь, як злагоджена молитва та прекрасний спів. Подібної думки притримувався реформатор Мартін Лютер, мовлячи, що музика "одна після теології спосібна дати те, що дає лише теологія, тобто спокій і радість душі" [1, с. 170].

Християнський літургічний спів налічує біля двох тисячоліть. За цей тривалий проміжок його творцями та носіями були святителі, преподобні, мученики, сповідники. В ієрархії сакральної писемності гімнографія займає наступне місце за Біблійними книгами.

Після прийняття Християнства з Візантії на теренах Київської Русі поширився величавий і мистецьки досконалий спів. Саме він, за літописним свідченням, вразив послів великого Київського князя Володимира у час їх перебування у соборі Святої Софії Константинопольської. Впродовж багатьох віків літургічний спів, разом із народно-пісенним мистецтвом, являв собою осердя укра-

їнської музики, її генетичний код. Проте драматичні події сторічної давнини перервали первинний духовно-мистецький зв'язок нашого народу.

Глобальна екологічна катастрофа, генні модифікації, моральна та духовна криза сучасного суспільства виразно промовляють стосовно необхідності повернення до давніх гармонічних законів єдності людини і всесвіту. Психічні й соматичні захворювання, котрі з часом все більше прогресують, потребують комплексного лікування. В Європі та Америці успішно розвивається музична терапія – нова галузь знань, що має, як мінімум, три переваги: не викликає побічних ефектів, не заподіює звикання, економічно вигідна [1, с. 172].

Латино-грецьке словосполучення "музична терапія" дослівно перекладається як "лікування музикою". Виокремлюють три типи музичної терапії: рецептивну (пасивну), активну та інтегративну [5, с. 134]. Рецептивну, у свою чергу, поділяють на комунікативну, реактивну й регулятивну [4, с. 326]. Відповідно до схваленої Національним центром комплементарної та альтернативної медицини США класифікації, музикотерапія однаковою мірою належить як до енергетичної медицини, так і до тілесно-ментальних впливів [1, с. 170].

Всесвітня федерація музичної терапії сформулювала ключові завдання цієї наукової методики: "Використання музики та/чи її музичних елементів (звук, ритм, мелодія та гармонія) лікарем-музикотерапевтом і пацієнтом або групою у процесі, призначеному полегшувати і розвивати комунікацію, відносини, самовираження та організацію (фізичні, емоційні, розумові, соціальні й пізнавальні), розвивати потенційні можливості та розвивати чи відновлювати функції індивідуума таким чином, щоби він міг досягнути кращої внутрішньої та/або міжособистісної інтеграції та, відповідно, кращої якості життя" [9].

Нашого часу музичну терапію використовують у комплексному лікуванні психічних (депресія, психопатія, шизофренія), неврологічних (неврастенія, неврози, перетовна, безсоння), кардіоваскулярних (гіпертонія, ішемія), респіраторних (бронхіт, астма), гастрологічних (гастрит, коліт, язва), гормональних захворювань у дорослих та дітей. У рамках проведення диференційованого лікування із застосуванням рецептивної музичної терапії при порушенні вегетативних дисфункцій у багатьох осіб підліткового віку зменшилися скарги на цефалгію, кардіалгію, запаморочення, постійну втомлюваність [7, с. 172].

Відомо, що музика різних стилів і жанрів по-різному впливає на фізичний та психологічний стан людини. Так, київський музикознавець Галина Побережна радить використовувати архаїчні аскетичні піснеспіви (візантійська монодія, григоріанський хорал, знаменний розспів) для мускульної релаксації та введення в медитативний стан, натомість афективну музику доби бароко – для розвитку пам'яті, уваги та духовного піднесення. Для підвищення ефективності розумової праці й стимуляції розвитку інтелекту, на її думку, краще послуговуватися художніми зразками епохи класицизму, а для зняття інтелектуальної втоми – музикою стилю рококо. Вокальне та інструментальне мистецтво доби романтизму збагачує емоційну сферу й поглиблює душевну злагоду, а музика імпресіоністів знімає емоційну напругу і розвиває фантазію [6, с. 70].

Науковець Лариса Сливка узагальнила "музикотерапевтичні рецепти" від поширених недуг: "Дратівливість і неврози заспокоює музика Петра Чайковського, Дмитра Шостаковича. Для позбавлення від мігрені рекомендують слухати "Весняну пісню" Фелікса Мендельсона, "Тумореску" Антоніна Леопольда Дворжака, музику Джорджа Гершвіна. "Полонез" Міхала Огінського знімає головний біль. Музика Фридеріка Шопена та Людвіга ван Бетховена допомагає розібратися у своїх почуттях, краще пізнати себе. "Весільний марш" Фелікса Мендельсона нормалізує кров'яний тиск та серцеву діяльність. Оптимістичне світовідчуття з'являється після прослуховування музики Йоганна Штрауса, Імре Кальмана, Франца Легара. Повільні твори Йоганна Себастьяна Баха, прелюдії Ференца Ліста допомагають подолати сором'язливість та зайву скутість. Опері Ріхарда Вагнера, оперети Жака Оффенбаха, "Болеро" Моріса Равеля та "Каприс № 24" Ніколо Паганіні з точки зору музикотерапії особливо ефективні у роботі з млявими, кволими і гіпоактивними дітьми. Музика Вольфганга Амадея Моцарта сприяє покращенню когнітивних (пізнавальних) здібностей мозку та підвищенню стресостійкості і зменшенню тривожності" [8, с. 165].

Сучасна українська дослідниця Наталія Павленко теоретично обґрунтувала необхідність введення музикотерапії в освітній процес початкової школи, зазначивши: "Важливою умовою реалізації інтерактивного підходу в професійній діяльності вчителя є створення позитивного навчального середовища на уроці, діагностика та стабілізація психоемоційного стану кожного учня. Тому досить актуальним є застосування на інтерактивних заняттях мистецтва як засобу психотерапевтичного впливу на особистість школяра" [5, с. 133].

Івано-Франківський музикознавець Богдан Кіндратюк упродовж багатьох років успішно проводить терапію школярів засобами звучання церковних дзвонів. Науковець рекомендує застосовувати дзвонове мистецтво на інтерактивних заняттях з літератури, музики і валеології, а також у позакласній і позашкільній роботі. Висвітлюючи багатовікову історію церковних дзвонів, він звертає увагу на зміцнення здоров'я дітей за допомогою кампанотерапії [3].

Не менш важливе значення в процесі духовного і фізичного оздоровлення дітей, на нашу думку, має посісти богослужбовий спів. Відомо, що літургійний спів був одним з головних предметів у братських та парафіяльних школах. Основними посібниками з церковного співу слугували нотолінійні Ірмолі – антології, що включали вибрані репертуар гімнів для потреб кафедральних, монастирських і приходських храмів. Загальна кількість цих співзвучних манускриптів, датованих XVI–XIX століттями, становила понад тисячу.

Український літургійний спів традиційно поділяють на два пласти: монодичний (одноголосний) і партесний (багатоголосний). Переломною добою в його історії стало XVII століття, коли з'явилася нова культурна парадигма, що торкнулася усіх сторін церковного життя, зокрема, богослужбового співу. На зміну континуальному знаменному розспіву, що відображав "вічність" ("aeum") і був символом сакрального приходить дискретний багатоголосний стиль італійсько-польської генези. Саме він спричинив секуляризацію не лише літургійного співу, а й усього церковного життя. Разом зі зміною музичної стилістики

відбулася реформа нотації: замість "тайнозамкненої" невменної (перейнятої з Візантії) поширюється "київська" лінійна (західного походження).

Для духовного оздоровлення школярів слід прослуховувати як монодичний, так і багатоголосний церковний спів. Серед рекомендованих зразків – візантійські, болгарські, сербські монодичні наспіви (наприклад, у виконанні чоловічого вокального ансамблю "Cappella Romana" чи сербської псаломщиці Дівни Любоєвич). З-поміж сучасних виконавців української сакральної монодії – київський вокальний ансамбль "Покров", львівський вокальний ансамбль "Каліфонія", мінський жіночий вокальний ансамбль "Нябесны звон".

Відносно жанрового й стильового відбору – доречно залучати як мелізматичні піснеспіви (наприклад, Херувимські чи кондаки), так і силабічні (зокрема, псалми чи ірмоси). Окрім сольного або суцільного хорового звучання, слід прослуховувати твори, виконувані антифонно (ступенні антифони або акафісти) чи респонсорно (стихири з канонархом або екстєні з диакконом). Стосовно тематики – краще вибирати твори розповідно-історичного чи морально-дидактичного спрямування. Частково потрібно залучати композиції догматичного, містичного чи споглядального змісту. Апогеем процесу слухання мають стати гімни – доксобогічні (славословні) та євхологічні (молитовні) піснеспіви.

З багатоголосних композицій можна використовувати духовні хорові твори українських композиторів Миколи Дилецького, Максима Березовського, Артемія Веделя, Дмитра Бортнянського, Михайла Вербицького, Кирила Стеценка, Миколи Леонтовича, Олександра Кошиця, Порфирія Демущького, Дениса Січинського, Якова Яциневича та Станіслава Людкевича. До прослуховування варто також залучати богослужбові твори сучасних українських митців Віктора Степурка, Ганни Гаврилець, Богдана Працюк, Вікторії Польової.

На початковому етапі краще підібрати сакральні твори у виконанні дитячих хорів, зокрема, Великого дитячого хору Українського радіо, хору хлопчиків "Дзвіночок", дитячого хору "Шедрик" чи львівської хорової капели "Дударик". У подальшому можна порекомендувати до слухання літургійні й паралітургійні твори у записах мішаних хорів – муніципального камерного хору "Київ", Національної хорової капели "Думка", луцького камерного хору "Оранта" чи рівненського архієрейського хору "Воскресіння". Для зіставлення доцільно послухати вибрані сакральні твори у виконанні монастирської братії – хору Видубицького монастиря або братського хору Києво-Печерської лаври.

Слухання церковних піснеспівів потрібно починати невеликим теоретичним аналізом, в якому належить розповісти історію виникнення вербального та музичного текстів твору, коротко означити його богословський зміст, охарактеризувати основні музично-виражальні засоби, за допомогою яких розкрито ключову ідею, роз'яснити символіку літургійних дій, які виконують у храмі в час звучання піснеспіву. Для наочності можна використати зфотografії давніх візантійських та українських храмів і шедеври іконописної творчості.

Сам процес прослуховування повинен здійснюватися на фоні максимальної тиші, оскільки храмова музика в

атмосфері шуму втрачає багато своїх ефектів. Під час звучання літургійних піснеспівів доцільно перенестися уявою у давні часи, згадати окремі біблійні оповіді, які могли б відповідати тематиці й характеру цієї музики. Після закінчення слухання варто порекомендувати кільком активним учням висловити свої враження.

При залученні сакральних піснеспівів до прослуховування учнями початкової школи в межах інтерактивного навчання, потрібно ставити подвійну мету: 1) ознайомити дітей з кращими зразками української хорової класики, виховати в них любов та повагу до видатних артефактів національного музичного мистецтва минулих епох і сьогодення; 2) за допомогою звучання фонозаписів проводити терапевтичні релаксації учнів від розумового й фізичного перевантаження і впливати на якість засвоєння ними програмового матеріалу.

У перспективі можна залучати окремі богослужбові композиції до активної музичної терапії, виконуючи їх сольо або хором. У цьому варто запозичити досвід передових зарубіжних країн. Так, відомий музикознавець Ернст Курт на початку ХХ століття виконував з учнями на заняттях з музики складні духовні кантати та мотети Йоганна Себастьяна Баха. Провінційна інноваційна школа за кілька років досягнула художнього виконавського рівня престижної музичної академії. Українська нація здавна славиться своєю пісенно-хоровою культурою. То чи не можуть досягнути подібних висот українські школи?

Список використаних джерел

1. Апанасенко Г. Л. Музыкальная терапия: история, современность и перспективы развития / Г. Л. Апанасенко, Н. А. Савельева-Кулик // Украинский медицинский часопис. – Київ, 2012. – № 4 (90). – С. 170–173.
2. Драганчук В. Музична терапія: теорія та історія: Навч. посіб. для студ. напрям "Муз. мист." / Вікторія Драганчук; передмова Любові Кияновської. – Луцьк: Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2010. – 225 с.
3. Кіндратюк Б. Духовне здоров'я школярів і музика дзвонів: етнопедогогічний аспект: Науково-методичний посібник / Богдан Кіндратюк. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2005. – 270 с.
4. Литвинчук Л. М. Особливості корекційного впливу музикотерапії / Л. М. Литвинчук // Проблеми сучасної психології: 36-к наук. праць Кам'янець-Подільського нац. ун-ту ім. І. Огієнка, Інст. психол. ім. Г. С. Костюка Нац. акад. пед. наук України. – Київ, 2012. – Вип. 15. – С. 322–330.
5. Павленко Н. Музикотерапія в інтерактивному навчанні / Наталія Павленко // Естетика і етика педагогічної дії: 36-к наук. праць Полтав. нац. пед. ун-ту ім. В. Г. Короленка Ін-ту пед. освіти і освіти дорослих Нац. акад. пед. наук України. – Київ; Полтава, 2012. – Вип. 4. – С. 133–144.
6. Побережная Г. Музыка в детской душе / Галина Побережная. – Київ: Укр. агентство інформації та друку "Рада", 2007. – 81 с.
7. Савельева-Кулик Н. О. Музична терапія як метод активізаційного лікування вегетативних дисфункцій у дітей: 36-к наук. праць Нац. мед. акад. післядипл. осв. ім. П. Л. Шупика. – Київ, 2013. – С. 170–174.
8. Сливка Л. Музикотерапія в освітньому процесі: історичне і теоретичне підґрунтя / Лариса Сливка // Наук. вісн. Ужгород. нац. ун-ту: Педагогіка, соціальна робота. – Ужгород, 2015. – Вип. 37. – С. 164–166.
9. Wigram T. A comprehensive guide to music therapy: theory, clinical practice, research and training / T. Wigram, I. N. Pedersen, L. O. Bonde. – London: Jessica Kingsley Publishers, 2002. – Vol. 1. – 384 p.

«ПОЧАТКОВА ШКОЛА»

щомісячний науково-методичний журнал

№ 7 (577) ЛИПЕНЬ 2017

Засновники –

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ,
ВИДАВНИЦТВО «ПОЧАТКОВА ШКОЛА»

Видавець –

ВИДАВНИЦТВО «ПОЧАТКОВА ШКОЛА»

Видається з липня 1969 року
Київ

Журнал включено до переліку наукових
видань ВАКУ України, в яких можуть
публікуватись основні результати
дисертаційних робіт

Головний редактор

Алла ЛУК'ЯНЕЦЬ, кандидат педагогічних наук,
заслужений працівник народної освіти України

Редакційна колегія:

Іван БЕХ, Надія БІБІК, Микола ВАШУЛЕНКО,
Галина ДРЕВАЛЬ, Валентина ЗАТОРЖИНСЬКА,
Людмила КОВАЛЬ, Ярослава КОДЛЮК,
Юлія КОЛЕСНИКОВА (завідувач відділу),
Тетяна КОХНО, Людмила ЛІЩИНСЬКА,
Людмила ЛОПУШАНСЬКА (відповідальний
секретар), Алевтина ЛОТОЦЬКА,
Світлана МАРТИНЕНКО, Віра МЕЛЕШКО,
Олександр МИТНИК, Антоніна МОВЧУН,
Ізольда НІЗЕЛЬСЬКА, Оксана ОНОПРИЄНКО,
Тамара ПИРОЖЕНКО, Тамара ПОНИМАНСЬКА,
Катерина ПОНОМАРЬОВА, Катерина ПРИЩЕПА,
Тетяна ПУШКАРЬОВА, Олександра САВЧЕНКО,
Світлана СТРИЛЕЦЬ, Володимир ТИМЕНКО,
Ольга ХОРОШКОВСЬКА, Людмила ХОРУЖА,
Михайло ЧЕМБЕРЖІ, Тетяна ЯРЕМЧУК
(завідувач відділу).

Зареєстровано Державним комітетом інформаційної
політики, телебачення та радіомовлення України
серія КВ, №6506 від 09.09.2002 року.
Підписано до друку 23.06.2017. Формат 84х108/16.
Папір газетний. Друк офсетний. Умовн. друк. арк. 6,72.
Умовн. фарбовидб. 6,72. Обл.-вид. арк. 9,75.
Зам. 0104707.

Адреса редакції: 04213, Київ,
вул. Прирічна, 25-А, к. 12,
тел./факс (044) 501-03-87
www.pochatkova-shkola.net
e-mail: pochatkovasc.ua@gmail.com

Видруковано у видавництві «Преса України».
03148, Київ, вул. Героїв Космосу, 6
Свідоцтво № 35481684
http://www.pressa.kiev.ua/
Якість друку повністю відповідає наданому видавцем
видавничому оригіналу.

© «Початкова школа», 2017

ЗМІСТ

У Міністерстві освіти і науки України

Наказ про проведення всеукраїнського експерименту за темою
«Реалізація компетентнісного підходу в науково-педагогічному проєкті
«Інтелект України» на базі загальноосвітніх навчальних закладів 1

Ростимо патріотів

Бондаренко Л. Центр патріотизму в Білій Церкві 2
Бояренцева І. Я у світі, 3 клас 3
Старовойтова О. І оживе добра слава козацька 5

Психолого-педагогічний практикум

Поліщук С. Психологічні особливості брехливості
молодших школярів 8

Методика навчання

Лобчук О. Формування мовленнєвого етикету у молодших школярів ... 12
Кулинич Н. Урок української мови з використанням
міжпредметних зв'язків для 2 класу 16
Шаповалова І. «Поетична квітка України» 18
Листопад Н. Формування у молодших школярів уявлень про час 20
Лавіна О. Виховний захід у 1 класі 25
Криворотенко Л. Рослинний і тваринний світ Антарктиди 27
Ступак Н. Авторські фізкультхвилинки
на уроках трудового навчання в початкових класах 29
Ісаєва Л. Просвітницький тренінг «Зроби до здоров'я крок» 32

Досвід роботи одного навчального закладу

Пекур В., Сивоконь О. Історія й сьогодення Боярської ЗОШ № 4 34
Рудковська О., Ванькевич Н. Урок української мови (2 клас) 35
Самаріна О., Сивоконь О. Урок-казка 37
Свиридюк О., Ляденко С. Урок української мови (4 клас) 39
Москаленко О., Сивоконь О. Урок КВК 41

Педагогічні технології

Марченко Т. Проектна діяльність як засіб формування
компетентностей в учнів початкової школи 44

Освіта вчителя

Сак Т. Як організувати навчання школярів із затримкою
психічного розвитку в інклюзивному класі 47

З історії педагогіки

Жулковський Б., Омельничук М. Православний богослужбовий спів
як засіб музичної терапії школярів 50

Слово художній самодіяльності

Красоткіна Н. Свято-концерт для бабусь і дідусів 53

А я роблю так ...

Зінченко Н. Інтелектуальна гра «Найрозумніший» 56

Почитаймо з учнями

Прудник С. Будньодні та ще й неділя! 61

Конкурс «Мій творчий проєкт»

Сіровська О. «Хліб – усьому голова» 62
Радіонова Л. «Рідну землю, де живем, Україною зовем!» 63
Розкажи про свій клас 46, 49, 60

Передрук будь-якого матеріалу українською або іншими мовами
без письмової згоди редакції заборонено.